

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΥΝΟΛΩΝ (Μάιος 2007)

Συγγραφέας: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

I

Ας αρχίσουμε με μια ειδυλλιακή εικόνα, τον «κόσμο» του Ελύτη όπως φαίνεται σε ένα κολάζ του: είναι ό,τι καλύτερο καλούμαστε να διατηρήσουμε στη μνήμη μας από την Ελλάδα, κι εκείνο ακριβώς που τις περισσότερες φορές κινδυνεύει να χαθεί. Όμως το τι ακριβώς κρύβεται πίσω από αυτήν την τόσο γοητευτική εικόνα δεν είναι ούτε προφανές ούτε γενικά αποδεκτό. Θα δείξουμε σε συνέχεια πολλά παραδείγματα όπου αυτά τα ζητήματα συχνά αποτελούν πεδίο σύγκρουσης και πολύ σπάνια πεδίο ειρηνικής συμβίωσης του «παλιού» με το «καινούριο».

Μια σύγχρονη αναφορά στην προστασία συνόλων από την ευρωπαϊκή εμπειρία δεν μπορεί παρά να ξεκινήσει από την Βαρκελώνη, την πόλη που θελήσαμε να αντιγράψουμε, όταν η Ελλάδα ανέλαβε κι εκείνη με τη σειρά της τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων. Η Βαρκελώνη όμως είχε δείξει έναν τελείως διαφορετικό δρόμο, που περνούσε μέσα από τη συνεχή εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας σε όλες τις φάσεις οργάνωσης και εκτέλεσης των έργων, εξασφαλίζοντας έτσι τη σταθερή αποδοχή και υποστήριξη· επίσης έδειξε τι σημαίνει να υπάρχει σωστός προγραμματισμός, εξαντλώντας όλα τα χρονικά περιθώρια της δεκαετίας που είχε στη διάθεσή της· τρίτο, και τελευταίο, έδειξε πώς πρέπει να επεμβαίνει κανείς σε μια τέτοια πόλη (κι ήταν πολύ μικρότερη της Αθήνας) με αναπτυξιακή κυρίως πρόθεση, έτσι ώστε τα όποια «έργα» αναληφθούν να έχουν εξασφαλισμένο μέλλον και, ακόμη περισσότερο, τα έργα να είναι δίκαια μοιρασμένα σε ολόκληρη την έκταση της πόλης, στον παλιό της πυρήνα όπως και στις φτωχογειτονιές στις παρυφές της, οπότε ολόκληρη η πόλη να ευεργετηθεί από την ευκαιρία που της δόθηκε. Κάτι ακόμη: κι εκεί όπου χρειάστηκε να προστεθούν νέοι κτιριακοί όγκοι ή νέες διαμορφώσεις ελεύθερων χώρων, ακόμη και μέσα στην καρδιά της παλιάς (γοθτικής) πόλης –κάτι αντίστοιχο με τη δική μας Πλάκα– δεν δίστασαν να σχεδιάσουν με ξεκάθαρα μοντέρνα διάθεση. Τίποτε από αυτά, βέβαια, δεν ίσχυσε στην Ελλάδα.

II

Επόμενο μας παράδειγμα είναι η Βενετία, ένα μοναδικό στον κόσμο ιστορικό κέντρο, με πλήθος ιδιαιτερότητες, αλλά και με προβλήματα κοινά σε όλους τους διεθνώς κυρίαρχους τουριστικούς προορισμούς σήμερα. Από τη μια μεριά, ίσχυσε η απόλυτη προστασία των μνημείων, του αστικού ιστού γενικότερα, έτσι ώστε τίποτε σχεδόν καινούριο να μην μπορεί να προστεθεί σε αυτό το γοητευτικό σύνολο. Η πόλη διατηρείται έτσι στο ψυγείο απροσχημάτιστα, συντηρείται και αποκαθίσταται αλλά τίποτε νέο δεν ταραίζει την απόλυτη της ταύτιση με το παρελθόν. Ελάχιστες φορές, μάλιστα, επιτρέπονται νέες προσθήκες αλλά κι αυτές πάντα υποταγμένες στο ιστορικό ύφος της πόλης. Κι όμως, παρόλη αυτή την τυραννική προστασία, ο ίδιος ο σημερινός ρόλος της πόλης τελικά την προδίδει: πίσω από τις τέλειές της μορφές, τις τόσο γνώριμες και καταξιωμένες, κάποια στιγμή θα ξεφυτρώσει ένα πελώριο κρουαζιερόπλοιο, που ανεβαίνει αργά το Μεγάλο Κανάλι για να βγει στα ανοιχτά της θάλασσας.

Αν είναι να ψάξουμε για ένα ελληνικό ανάλογο, θα μπορούσαμε να δείξουμε τον Άγιο Νικόλαο Κρήτης, μια μικρότερη πόλη, όχι βέβαια ίδια σε σημασία με τη Βενετία, αλλά με ανάλογα τεράστια με το μέγεθός της τουριστική φόρτιση. Με τον ίδιο τρόπο, η επίσκεψη ενός κρουαζιερόπλοιου στο λιμάνι της συγκρούεται με την κλίμακα του οικισμού. Μπορεί η «σύγκρουση» αυτή να μην αναφέρεται σε ιστορικό οικισμό αλλά σίγουρα αντανακλά στην τοπική καθημερινότητα του Άγιου Νικόλαου.

Καιρός είναι να μεταβούμε στην Αθήνα, όπου οι δυνάμεις της προστασίας και της ανάπτυξης συγκρούονται καθημερινά μέσα στον ιστό της. Ήδη από το '50, όταν ήταν σαφή τα σημάδια της επερχόμενης φαινομενικής ανάπτυξης της πόλης, είχαν υψωθεί φωνές διαμαρτυρίας, όπως από την Κοσμητεία Τοπίου και Περιβάλλοντος (όπου προέδρευε ο Δ. Πικιώνης), προσπαθώντας να αποτρέψει τις μεγάλες καταστροφές του αττικού τοπίου: τότε τα προβλήματα ήταν εστιασμένα στις πληγές των νταμαριών και στις επεμβάσεις που προετοιμάζονταν σε κεντρικά σημεία όπως στον Λυκαβηττό (εκτεταμένες εγκαταστάσεις αναψυχής).

Παραβλέποντας πολλά ενδιάμεσα στάδια, μπορούμε κατόπιν να θυμίσουμε, μετά από αναρίθμητες άγονες προσπάθειες, τα έργα διαμόρφωσης εξωτερικών χώρων που εκτελέστηκαν από την εταιρία Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθηνών (ΕΑΧΑ). Μπορεί να μην εφαρμόστηκαν όλες οι μελέτες που είχαν εκπονηθεί ούτε στην έκταση όπως προβλεπόταν αρχικά, αλλά και μόνο η υλοποίηση του λιθόστρωτου περιπάτου

γύρω από την Ακρόπολη ήταν αναμφισβήτητα ένα μεγάλο κέρδος για την πόλη.

Σπάνια δυστυχώς συμβαίνουν τέτοια ευεργετικά γεγονότα σε αυτή την πόλη. Αν σκεφτεί κανείς πόσο δύσκολο ήταν στο άμεσο παρελθόν να διατηρηθούν τα ίχνη από τα Μακρά Τείχη, που συνεχώς έβγαιναν στο φως σε εκσκαφές θεμελίων ή σε δημόσια έργα, αναγκάζοντας το κράτος είτε να διαλύσει είτε να καταχώσει τα ευρήματα και στην καλύτερη κατάσταση, να τα διατηρήσει σε υπόγεια πολυκατοικιών, τότε καταλαβαίνει πόσο ισχυρές ήταν οι δυνάμεις καταστροφής και απάλειψης των ιστορικών ιχνών στην Αθήνα στις πρόσφατες δεκαετίες.

Τα έργα που εκτελέστηκαν για το δίκτυο του μετρό στο κέντρο μάλιστα της πόλης, έφεραν στο φως απίστευτους θησαυρούς που κρύβονταν στο υπέδαφός της, που έστω για λίγο καιρό ήταν ορατοί στους περαστικούς. Άλλα όμως, ήδη γνωστά σημάδια του παρελθόντος, συχνότερα υπέφεραν –όπως το Αδριάνειο Υδραγωγείο, που σήμερα μόλις διακρίνεται ένα μικρό τμήμα του στη Ν. Ιωνία. Έχουν περάσει ελάχιστα χρόνια πάντως από τότε που αυτά διακρίνονταν σε διάφορα σημεία της πόλης, για να ξηλωθούν χωρίς ιδιαίτερη αντίσταση, καθώς η πόλη απλωνόταν παντού. Έτσι, αν σήμερα μπορούμε να καυχηθούμε πως τουλάχιστον δεν καταστρέψαμε τον Κεραμεικό, αφήνοντας ένα ελάχιστο τμήμα του άλλοτε Ιριδανού ποταμού να αναβλύζει στο εσωτερικό του, οπουδήποτε αλλού έχουν εξαφανιστεί τα πάντα: η θέση του «θαμμένου» πια Ιλισού συμβολίζεται σήμερα με μια σειρά σιντριβάνια στην οδό Καλλιρρόης, έργο του Δήμου Αθηναίων.

Το μέλλον της οδού Πειραιώς εξακολουθεί να είναι ακόμη αδιευκρίνιστο: όπως σε τόσες άλλες περιπτώσεις, τα ίχνη της αρχαιότητας σήμερα ανακατεύονται με υποβαθμισμένες περιοχές, γεμάτες από εγκαταλειμμένα εργοστάσια, και μια άναρχη ιδιωτική δόμηση, κάτι ανάμεσα σε αποθήκες χοντρικού εμπορίου, γραφεία και νυχτερινά κέντρα. Το Γκάζι πήρε το δρόμο του, κάπως (με το να το διαχειρίζεται ο Δήμος, δεν αξιοποίησε ποτέ τις τεράστιες δυνατότητές του), αλλά η γύρω του περιοχή βρίσκεται σε μια ασαφή κατάσταση, και δεν βελτιώνεται η εικόνα από τις επίσημες εξαγγελίες δημιουργίας ενός ακόμα πελώριου πάρκου που θα ενώσει την (άλλοτε) Κορεάτικη Αγορά με τη Γεωπονική Σχολή. Εδώ δεν βρίσκουμε κάποια σαφή άποψη για το τι ακριβώς σημαίνει διατήρηση ή/και ανάπτυξη, αλλά συνεχώς σκοντάφτουμε σε συγκρούσεις όπως της σημερινής κατάστασης της Ιεράς Οδού.

III

Αν είχαμε όμως την ευκαιρία να επισκεφτούμε την Ανδαλουσία της Ισπανίας, θα βλέπαμε παντού μια ισορροπία ανάμεσα σε όλες τις παραπάνω αντίρροπες δυνάμεις, έτσι ώστε τα τόσο γοητευτικά (και προσοδοφόρα, αφού φέρνουν τουρισμό) μνημεία αξιοποιούνται άμεσα, όχι μόνο ως παγωμένες «εικόνες», αλλά σαν κελύφη που μπορούν να στεγάσουν σύγχρονες «πεζές» λειτουργίες -κάτι που στην παρανοϊκή Ελλάδα θα ήταν αδιανόητο, γιατί όλοι θα το θεωρούσαν ιεροσυλία. Και όμως, οι Ισπανοί έχουν βρει τον τρόπο να κινηθούν από την απόλυτη προστασία (όπως στους θαυμάσιους ορεινούς «λευκούς οικισμούς» και στο μοναδικό τοπίο της ενδοχώρας με τα απέραντα λιόφυτα) ως την πλαισίωση των σπουδαίων ιστορικών οικισμών τους με σύγχρονη πάλι αρχιτεκτονική, που δεν κρύβει ούτε την ηλικία της ούτε τις προθέσεις της.

Ακόμη στην Ελλάδα δεν έχουμε ανακαλύψει αυτή τη χρυσή τομή. Όσο για την προστασία του τοπίου, ας πούμε μόνο πως στην Ισπανία είναι αδιανόητη η κατάτμηση της γης με βάση τα 4 στρέμματα, που έχει κυριολεκτικά καταστρέψει την δική μας ύπαιθρο, στην πράξη επιτρέποντας παντού τη δόμηση.

Μια άλλη, επίσης επιβαρημένη περίπτωση είναι εκείνη της Ιαπωνίας, όπου η τεράστια μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη οδήγησε σε πρωτοφανείς πυκνότητες, όπως στο κεντρικό Τόκιο, μέσα στο οποίο συνωθούνται τεράστια εμπορικά κέντρα και ουρανοξύστες, δείχνοντας μια «δυτική» εικόνα της πόλης και ένα έντονο ρυθμό ζωής που ανήκει ακόμη στο μέλλον για τον υπόλοιπο κόσμο. Την ίδια στιγμή, σε κάποια απόσταση από την πρωτεύουσα, στο Κιότο, η διατήρηση των ιστορικών μνημείων, όπως είναι οι ναοί και οι σπουδαίοι κήποι της πόλης, είναι απόλυτη και αποπνέει τον ανεξάντλητο σεβασμό των Ιαπώνων στην παράδοση του τόπου. Τα δύο συνυπάρχουν σε οποιοδήποτε επίπεδο της γιαπωνέζικης κουλτούρας κι αν αναφερθείς.

IV

Επόμενός μας σταθμός το Ναύπλιο, όπου πάλι έχουμε ένα ιστορικό πυρήνα που

κατόρθωσε να επιβιώσει, καθώς η πόλη αναπτυσσόταν, ευτυχώς χτίζοντας σε επεκτάσεις της. Αυτός ο πυρήνας σήμερα προσελκύει μεγάλους αριθμούς από επισκέπτες, που δεν είναι λίγοι, γιατί η πόλη βρίσκεται πάνω σε κύριο δίκτυο επίσκεψης αρχαιολογικών τόπων της Πελοποννήσου. Το σύγχρονο ρόλο της πόλης δείχνουν οι εκτεταμένες εγκαταστάσεις αναψυχής στην παραλία, όπως και οι μετασκευασμένες παλιές αποθήκες πιο μέσα που έγιναν κέντρα διασκέδασης –κάτι απλό και εύκολο, αν κρίνει κανείς από τι συμβαίνει γενικά στην Ελλάδα σήμερα. Εννοείται πως κι εδώ έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες διατήρησης του χαρακτήρα του νεοκλασικού πυρήνα της πόλης, οπότε πολλά νεοκλασικά κτίρια έχουν συντηρηθεί και πάρει νέες χρήσεις, όμως δεν είναι καθόλου σαφές πόσο προστατεύεται εδώ η μοντέρνα αρχιτεκτονική, έτσι όπως εκφράζεται για παράδειγμα στο γυμνάσιο, σημαντικό έργο του '30, ή σε άλλες παραλλαγές της νεότερης παραγωγής. Πάλι μέσα σε αυτή τη σχετική ασάφεια και έλλειψη κατεύθυνσης, το ότι κατάφερε να γίνει επέκταση του σημαντικού ξενοδοχείου του Κλέονα Κραντονέλη «Αμφιτρίωνας», με νέα πτέρυγα σχεδιασμένη από το γραφείο Θύμιου Παπαγιάννη, και να μην αλλοιωθεί, θα πρέπει να θεωρηθεί σχεδόν ένα θαύμα. Ίσως, κι αυτό είναι ένα δεδομένο που δεν φαίνεται να συζητά κανείς ακόμη, η αξία του σημερινού Ναυπλίου σχετίζεται επίσης και με τέτοιες «ταπεινές» κι «εφήμερες» λειτουργίες, όπως είναι η λαϊκή αγορά, που ζωντανεύει τους ελεύθερους χώρους πρασίνου στους πρόποδες της Ακροναυπλίας, και απευθύνεται ισότιμα σε ντόπιους και ξένους περαστικούς.

Ακολουθώντας αυτό το τελευταίο μοτίβο, θα μπορούσαμε να πάμε στη Θεσσαλονίκη, και να θυμίσουμε ορισμένα βασικά της χαρακτηριστικά, όπως τον μνημειακό άξονα της οδού Αριστοτέλους, την πρόσοψη της πόλης, και το συγκρότημα «Μύλος», πρότυπο για πολλές ανάλογες ιδιωτικές επιχειρήσεις στη χώρα. Επίσης, τις πιο πρόσφατες, από το 1997, επεμβάσεις, όπου χάρις στα έργα που έγιναν με πρωτοβουλία του ΟΠΠΕ Θ'97, όπως οι διαμορφώσεις στεγάστρων και γενικότερα περιβάλλοντος χώρου στην κεντρική αγορά, εμφανίστηκαν και ιδιωτικές πρωτοβουλίες, όπως το τόσο επιτυχημένο εστιατόριο Kitchen Bar στο λιμάνι της πόλης. Αυτά είναι πολύ γνωστά, και δεν χρειάζονται ιδιαίτερα σχόλια, αλλά και πάλι, εδώ εμφανίστηκε το βασανιστικό ερώτημα πώς συμβιώνουν τα μοναδικά μνημεία της πόλης, σε οποιαδήποτε μορφή ή κατάσταση είναι, με την καθημερινότητα. Στο μυαλό μου έχω την περίπτωση της λαϊκής αγοράς, της τόσο ζωντανής πάλι, μπροστά στην Ροτόντα –κι αυτή ξεσήκωσε διαμαρτυρίες με αποτέλεσμα να μεταφερθεί για να μην «θίγεται» το μνημείο από μια «ταπεινή» λειτουργία.

Λάθος άποψη, βέβαια, με όποιο τρόπο κι αν τη δούμε. Φέρνω για παράδειγμα την περίπτωση του τόσο σπουδαίου και μοναδικού μεσαιωνικού δικαστικού μέγαρου (Palazzo della Ragione) στην πόλη Padova της Ιταλίας, που αναφέρεται και από τον Aldo Rossi ως κατεξοχήν δείγμα διαχρονικής επιβίωσης αρχιτεκτονικής μέσα στον αστικό ιστό, και σήμερα κτίριο εκθέσεων, που γειτονεύει με καθημερινή υπαίθρια αγορά λαχανικών χωρίς κανένα απολύτως πρόβλημα –όπως άλλωστε γινόταν ανέκαθεν στην περιοχή αυτή της πόλης.

Ακολουθώντας, ίσως επίμονα, το ίδιο στοιχείο (της λαϊκής), ας πάμε στο Βόλο, πάλι ξεκινώντας από τη λαϊκή αγορά στην περιοχή «Παλαιά», όπου τα λεγόμενα λαϊκά κοινωνικά στρώματα συνυπάρχουν σήμερα με τις αποσπασματικές ανασκαφές της αρχαίας πόλης που βρίσκεται κάτω από τα σπίτια τους, και την ίδια στιγμή, με ένα τεράστιο, πολυώροφο «πολιτιστικό κέντρο» (πρώην καπναποθήκη) και σε επαφή με ένα καινούριο ανάλογο πολύ-δυναμικό κέντρο, στο πρώην πλινθοποιείο Τσαλαπάτα. Φυσικά, τέτοιες εντάξεις ανήκουν στην κλίμακα των υπερτοπικών χρήσεων, αλλά δεν είναι διόλου ξεκάθαρο τι επιπτώσεις έχουν στη γειτονιά με την οποία είναι συνδεδεμένες γεωγραφικά. Κανείς δεν ασχολείται με τέτοια ζητήματα.

Το πρόβλημα αυτό μας μεταφέρει σε μια άλλη πόλη, τα Χανιά Κρήτης, όπου ένα ανάλογο, αλλά οξύτερο πρόβλημα ανέκυψε, όταν η άλλοτε απόμακρη από την πόλη περιοχή με τα παραλιακά βυρσοδεψεία, τα «Ταμπακαριά», βρέθηκε πρόσφατα περικυκλωμένη από την επέκταση της πόλης, οπότε δημιουργήθηκαν προβλήματα συνύπαρξης αυτής της «οχλούσας» βιοτεχνίας με τη γύρω της περιοχή κατοικίας. Ο καθαρά βιοτεχνικός χαρακτήρας του συγκροτήματος, αν αποφαιζόταν να επιβιώσει εξασφαλίζοντας συνάμα και την αρμονική του ένταξη στην πόλη, αποτέλεσε αντικείμενο ειδικής μελέτης, όπου έτυχε να συμμετέχω, αλλά, όπως τόσες φορές συμβαίνει, το ακανθώδες αυτό θέμα βάλτωσε, επειδή κανείς σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης δεν ήθελε να δώσει λύση, προτιμώντας την τόσο γνώριμη απραξία που ευνοεί μόνο την εκμετάλλευση της γης (λόγω αβεβαιότητας για το μέλλον, οι τιμές γης είχαν καθηλωθεί). Πριν αφήσουμε αυτό το παράδειγμα, ας προσθέσω πως εδώ η προκαταρκτική πρόταση που έγινε (γιατί η μελέτη δεν προχώρησε σε β' φάση) στηριζόταν σε ρεαλιστικά στοιχεία χρηματοδότησης των έργων από διαθέσιμα κοινοτικά προγράμματα και τοπικά κονδύλια, κάτι επίσης σπάνιο για ελληνικά δεδομένα, καθώς όλοι είναι γεμάτοι λαμπρές ιδέες αλλά δεν σκοτίζονται από πού θα έρθουν τα λεφτά για να εκτελεστούν τα προτεινόμενα έργα. Το πρόβλημα είχε να

κάνει κυρίως με την έλλειψη πολιτικής δύναμης από τους βυρσοδέψες, τους οποίους η πόλη αντιμετώπιζε ως παρίες και δεν δεχόταν ούτε να τους μετεγκαταστήσει στη νέα περιοχή βιοτεχνίας που οργανώθηκε έξω από την πόλη.

V

Επόμενο παράδειγμα, που μας επαναφέρει στη Θεσσαλονίκη αλλά με άλλο τρόπο, είναι η περιοχή («υποβαθμισμένη», όπως προτιμά να χαρακτηρίζεται από τους φορείς) του βυζαντινού ναού των Αγίων Αποστόλων σε επαφή με τα δυτικά τείχη της πόλης. Σήμερα, το μνημείο περιστοιχίζεται από μέτριες ως άθλιες πολυκατοικίες, ο υπαίθριος χώρος γύρω του είναι εντελώς εγκαταλειμμένος και όλα τα ιστορικά ίχνη της περιοχής είναι είτε εντελώς κρυμμένα είτε σε εξίσου απαράδεκτη κατάσταση. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια τυπική περίπτωση μνημειακού συνόλου μέσα σε σύγχρονη ελληνική πόλη. Εκεί, σε σχετικό αρχιτεκτονικό διαγωνισμό που προκήρυξε ο ΟΠΠΕ Θ'97, και όπου πάλι έτυχε να λάβω μέρος, ήταν εξ αρχής σαφές πως δεν υπήρχε πρόθεση να προχωρήσει οποιαδήποτε πρόταση σε έργο, οπότε ο διαγωνισμός έμεινε (όπως τόσες πάλι φορές συμβαίνει στην Ελλάδα) στον αέρα. Πέρα όμως από αυτό, αξίζει να αναφερθεί κανείς στην πρόταση όπου συμμετείχα, όχι για να φανεί πόσο σπουδαία ήταν (αφού αυτό δεν έπαιξε κανένα ρόλο), αλλά για να αναφερθούν οι δυνατότητες που παρουσιάζονταν σε αυτή την τόσο δύσκολη περίπτωση ανάδειξης, σύνδεσης, υπόμνησης και ανασυγκρότησης ενός τόσο κατακερματισμένου χώρου. Δουλεύοντας με τα ελάχιστα διαθέσιμα ιστορικά ίχνη, με πλήρη επίγνωση της γενικότερης αδιαφορίας (για να μην πούμε εχθρότητας) που εκφράζεται για τέτοιες προσπάθειες –και δεν αναφέρομαι μόνο στη στάση των τοπικών αρχόντων βέβαια– έπρεπε κανείς να ισορροπήσει ανάμεσα στο ανέφικτο και στο «πρακτικό» στάδιο. Η «ανάδειξη» του σπουδαίου μνημείου, η «αποκάλυψη» του θαμμένου αγιάσματος, ο «εξωραϊσμός των όψεων» στις πολυκατοικίες, εξ αρχής φαινόταν μια χαμένη υπόθεση.

VI

Συγγενική είναι η περίπτωση ενός άλλου εξίσου «δύσκολου» αστικού χώρου, της

Επάνω Σκάλας στη Μυτιλήνη, για την οποία είχα την ευκαιρία να εκπονήσω, μαζί με άλλους συναδέλφους, μια πρόταση ανάπλασης (πρόγραμμα ΑΓΕΤ-Ηρακλής). Πάλι, δεν έχω την πρόθεση να επιδείξω τις τυχόν αρετές της πρότασης, αλλά να τονίσω τις εξαιρετικές ευκαιρίες που προσφέρονται σε τέτοια παραδείγματα. Η Επάνω Σκάλα, στα βόρεια της σημερινής πόλης της Μυτιλήνης, είναι χτισμένη πάνω στα ερείπια του αρχαίου λιμανιού της πόλης, άρα όλη η παραλιακή της ζώνη, σε κάποιο βάθος από τη σημερινή στάθμη των δρόμων, κρύβει τις αρχαίες λιμενικές εγκαταστάσεις. Για αυτό το θέμα υπήρχαν ήδη ορισμένες ενδείξεις (όπως συνηθίζεται, με σωστικές ανασκαφές σε θεμέλια ή σε δημόσια έργα) και πιο πρόσφατα έγιναν ανασκαφές και πράγματι βγήκε στο φως η εμπορική ζώνη με τις στοές της αρχαιότητας –άλλο ένα όρυγμα που διακόπτει τον ιστό της πόλης. Η πρόταση που επεξεργαστήκαμε προέβλεπε την πλήρη ανασκαφή ολόκληρης της παραθαλάσσιας ζώνης της Επάνω Σκάλας, με στόχο τελικά να προκύψει ένα «αρχαιολογικό πάρκο», που να απευθύνεται στο σύνολο της πόλης, με διάσπαρτα δηλαδή τα τυχόν ευρήματα και πράσινο και ελάχιστες κατασκευές, όπως στέγαστρα και καθιστικά.

Όμως εκείνη η πρόταση που έχει περισσότερο να κάνει με την προστασία συνόλων που συζητάμε εδώ ήταν το τι θα συνέβαινε πίσω από αυτή την παραλιακή ζώνη, εκεί που σήμερα εκτείνεται μια ζώνη σχεδόν αμιγούς κατοικίας μικρής κλίμακας, δηλαδή με μικρά οικοπέδα, χαμηλά ύψη και μεγάλη έμφαση στους υπαίθριους και ημιυπαίθριους χώρους (αυλές και βεράντες). Αυτή η «ενδοχώρα» της Επάνω Σκάλας, παλιότερα περιοχή κατοικίας του μουσουλμανικού πληθυσμού που αντικαταστάθηκε από τους πρόσφυγες του '22, ήταν (υποτίθεται) μια «στάσιμη» (κατά την επίσημη εκτίμηση) περιοχή, που έπρεπε να αναβαθμιστεί. Η πρότασή μας, αντίθετα σε αυτή την τόσο γνώριμη και γενικά αποδεκτή εξέλιξη των πραγμάτων, πήρε την αντίθετη πορεία: ζητούσε να διατηρηθεί ο υπάρχων ιστός της περιοχής, δηλαδή, να διατηρηθούν όχι μόνο οι πραγματοποιημένοι χαμηλοί ΣΔ και τα χαμηλά ύψη, αλλά κυρίως να διατηρηθεί ο τρόπος ζωής (αυτό που λέγεται «ποιότητα ζωής»), δεσμεύοντας τα υπάρχοντα περιγράμματα των κτισμάτων ως υποχρεωτικές οικοδομικές γραμμές. Στην πράξη θα διατηρούνταν οι σημερινές αυλές, χώροι με έντονη καθημερινή χρήση στην περιοχή. Έτσι θα κοβόταν η όρεξη για αντιπαροχές, που με τους ισχύοντες σήμερα συντελεστές θα τίναζε την περιοχή στον αέρα (υπήρχαν ήδη ελάχιστα τέτοια δείγματα «ανάπτυξης» με ανέγερση πολυκατοικιών).

Αν πάγωνε η «εικόνα» της περιοχής θα εξασφαλιζόταν κι ο συγκεκριμένος

τρόπος ζωής των κατοίκων, άρα και οι ίδιοι οι κάτοικοι. Τέτοια βέβαια πράγματα θεωρούνται αδιανόητα στην Ελλάδα και η πρόταση δικαίως αγνοήθηκε. Όμως, άσχετα αν απέτυχε παταγωδώς, η πρόταση περιείχε μια απλή αλήθεια: ότι σε ένα σύστημα κοινωνικο-οικονομικό, σαν κι αυτό που έχουμε, αν πράγματι θέλουμε να διατηρήσουμε κάτι από το χτισμένο περιβάλλον για Χ λόγους, τότε θα πρέπει να δεχτούμε τον ουσιαστικό περιορισμό της απεριόριστης αύξησης των μεγεθών δόμησης που εφαρμόζεται παντού. «Σύνολα» δεν είναι μόνο τα λεγόμενα «μνημειακά» ούτε τα μνημειακά σύνολα μπορούν από μόνα τους να κάνουν τη διαφορά σε μια πόλη που καταστρέφεται ή αλλοιώνεται με τόσο ριζικό τρόπο. Αν συμβεί κάτι τέτοιο, τότε δημιουργούνται «νησίδες» με προστατευμένα κτίσματα ή χώρους μέσα στο γενικότερο χάος. Σε μια τέτοια περίπτωση, εγώ τουλάχιστον δεν καταλαβαίνω ποια θα ήταν τότε η χρησιμότητά τους.

VII

Τελειώνω με μια αναφορά στο τόσο γνωστό και καταξιωμένο, πρόσφατα σχετικά ξαναχτισμένο με σχολαστική πιστότητα στο αρχικό πρότυπο, Γερμανικό Περίπτερο στη διεθνή έκθεση της Βαρκελώνης, έργο του Mies van der Rohe (1929). Η επανακατασκευή του μας βοηθάει να συνδεθούμε με την εποχή ενός αριστουργήματος της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, και το κτίσμα αυτό δέχεται πολλούς επισκέπτες από όλο τον κόσμο σήμερα. Αυτό δεν εμποδίζει εκείνους που το διαχειρίζονται να το εκχωρούν, όταν ζητείται, για χώρο επίδειξης κάποιας επιχείρησης -έτυχα σε μια έκθεση επίπλων, όπου τα εκθέματα είχαν τοποθετηθεί μέσα στη διακοσμητική επιφάνεια νερού του περιπτέρου. Ιεροσουλία; Υπόκλιση στις κυρίαρχες δυνάμεις της αγοράς σήμερα; Ρεαλισμός ή κυνισμός; Προστατεύουμε (τελικά) για να μπορούμε να εκμεταλλευτούμε, και τίποτε άλλο;

Πολύ περισσότερο από ό,τι συμβαίνει σε μεμονωμένα κτίσματα, όταν ασχολούμαστε με σύνολα, τέτοιου είδους προβλήματα εξακολουθούν να είναι βασανιστικά και κάθε φορά χρειάζεται να απαντηθούν με προσοχή, χωρίς ρητορείες και συμπλέγματα κατωτερότητας μπροστά στο (κληρονομημένο) παρελθόν. Με άλλα λόγια, δεν είναι ποτέ εύκολη υπόθεση.